

Резюме

Десятник В. О. Критика методу визначень Арістотеля та сучасна юридична наука.

У статті здійснено спробу спрощеного, лаконічного викладу аргументів К. Поппера та інших філософів проти аристотелівської доктрини визначень і «значення термінів», проти аристотелівської доктрини інтелектуальної інтуїції так званих сутностей, доктрини, яку поширював Г. Гегель, а пізніше Е. Гуссерль та його численні учні. Мета – започаткувати застосування в правових дослідженнях номіналістський метод визначень, який використовується сучасною наукою.

Ключові слова: теорія визначень та «значення термінів», теорія інтелектуальної інтуїції сутностей, методологічний номіналізм, метод спроб та помилок, припущень і спростувань.

Резюме

Десятник В. А. Критика метода определений Аристотеля и современная юридическая наука.

В статье предпринята попытка упрощенного, лаконичного изложения аргументов К. Поппера и других философов против аристотелевской доктрины определений и «значения терминов», против аристотелевской доктрины интеллектуальной интуиции так называемых сущностей, доктрины, которую распространял Г. Гегель, а позже – Э. Гуссерль и его многочисленные ученики. Цель – начать применять в правовых исследованиях номиналистский метод определений, используемый современной наукой.

Ключевые слова: теория определений и «значения терминов», теория интеллектуальной интуиции сущностей, методологический номинализм, метод проб и ошибок, предположений и опровержений.

Summary

Desiatnyk V. Critique of method definitions Aristotle and modern jurisprudence.

In this paper an attempt simplified, concise presentation of arguments Popper and other philosophers against the Aristotelian doctrine and definitions «meaning of the terms» against the Aristotelian doctrine of intellectual intuition so-called entities, doctrine, which spread H. Hehel and later E. Husserl and its numerous students. Purpose – start application in legal studies nominalistsko method definitions used by modern science.

Key words: theory and definitions «meaning of the terms», theory of intellectual intuition entities, methodological nominalism, the method of trial and error, assumptions and denials.

Отримано 23.06.2014

УДК 340.13

О. В. МИНЬКОВИЧ-СЛОБОДЯНИК

Олена Василівна Минькович-Слободяник, кандидат юридичних наук, доцент Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ МОРАЛІ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Культура формується разом із суспільством і є виразником усіх його трансформаційних процесів. Вона не є якимось аморфним явищем суспільства, але й не є його монолітом. Культура є радше складною системою суспільства, що містить у собі основні цінності, категорії й норми, вироблені тим чи іншим суспільством за час свого розвитку. Як відомо, культура функціонує через певні соціальні інститути, що властиві даному суспільству на кожному етапі його розвитку. Таких інститутів доволі багато, але найважливішими, на нашу думку, є інститути економіки, політики, права, релігії та сім'ї. Всі вони функціонують по-різному, але для всіх їх без виключення притаманною є певна моральність, оскільки мораль є внутрішньою складовою культури, її ціннісно-смісловим ядром. Якщо немає моралі в культурі, то вона не має гуманістичного змісту. Таким чином, доволі цікавим, і малодослідженим є питання взаємозв'язку моралі та правової і політичної культур, а також їх взаємовпливу.

Зазначеній тематиці присвятили свої дослідження такі вчені, як О. Бабкіна, Т. Василевська, А. Скуратівський, М. Яковка, О. Калетник, В. Горбатенко, Н. Оніщенко, Л. Фрідмен та ін. Разом з тим у пропонуваному нами ракурсі теоретико-правових досліджень є недостатньо. У відповідності з цим метою даної статті є визначення впливу моралі на формування і розвиток правової та політичної культур у нашому суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження насамперед варто почати з усвідомлення таких ключових понять як мораль, право, політика та похідних від них правової і політичної культур.

Згідно з тлумачним словником, мораль – це система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства; етика¹.

Право – це обумовлена природою людини і суспільства система регулювання суспільних відносин, що виражає свободу особистості, та якій притаманні нормативність, формальна визначеність в офіційних джерелах і забезпеченість можливістю державного примусу². Правова культура являє собою вплив культури на право, з якого вона походить, а також сукупність правових цінностей, знань та норм, що є результатом правового прогресу, досягнутого суспільством за певний період часу.

Політика – це взаємини різних соціальних груп та індивідів щодо утримання й реалізації влади задля здійснення своїх суспільно значущих інтересів і потреб, вироблення обов'язкових для всього суспільства рішень³.

Політична культура – це певний рівень розвитку політичної свідомості, політичної діяльності та поведінки суб'єкта, соціуму, що віддзеркалюється через особливості реальної політичної практики останніх.

Ядром правової і політичної культури є право і політика, які, як і мораль, є соціонормативними системами регулювання суспільних відносин, що є інститутами культури, тобто становлять собою спосіб існування та діяльності людини і результати останньої. І хоча в науковому світі досить поширеною є теза, що норми моралі, за великим рахунком, є абстракцією, на відміну від правових норм або політичних, та все ж, на нашу думку, дане бачення є дещо хибним.

Питання полягає в тому, що кожна людина перш ніж почне усвідомлювати якість значення правових норм, а тим паче політичних, проходить складний процес виховання. Зараз ми не будемо говорити про спеціальне правове чи політичне виховання, а поговоримо про виховання у сім'ї, групі, певному соціальному прошарку, тобто виховання пересічної особи.

Прийшовши в цей світ, перші норми, які усвідомлює маленька людина, є нормами моралі, або так званими традиційними елементами поведінки, прийнятими спочатку в конкретній родині, а потім у «колі друзів», у певному соціальному прошарку. Саме через ці правила поведінки у маленької людини формується на рівні підсвідомості певна шкала цінностей, якими потім вона свідомо чи ні буде керуватись усе своє життя. Саме через моральну складову людина вчиться вирізняти і сприймати добро і зло, справедливість, честь, гідність, співчуття, жалість, правильне і неправильне і т.д. І якщо подивитися на проблеми правової та політичної культури з цього боку, то їх рівень майже завжди залежить від рівня моралі даного суспільства, конкретної соціальної групи, окремо взятої особи.

Процес виховання в загальному вигляді є не що інше як система установок із заохочення та покарання, всім відомий метод «батога та пряника», який дуже гарно втілено в правових нормах. І треба сказати, що ми на цей метод завжди реагуємо. Та все ж, не треба забувати, що для нас, як для соціальних істот, велике значення має і те, що скажуть люди, сім'я, друзі, соціальна група, до якої особа себе відносить.

У даному випадку можна говорити про те, що більшість людей не вбивають і не крадуть не тому, що це заборонено законом, а саме тому, що для їх духовності, певного морального стрижня дана дія є неприйнятною, не притаманною. Одним з можливих прикладів впливу, в тому числі й моралі, на формування політики нашої держави є анексія Криму і тривале протистояння на Донбасі. Адже сепаратизм, про який сьогодні говорять усі, став можливим лише тому, що у свідомості жителів даних регіонів справедливим було «міфічне» бажання «бути почутими» і для них донедавна не мало значення якою ціною. У даному мікросуспільстві (а формування правової та політичної культур найяскравіше видно саме через мікрогрупи або відносно автономні суспільства), заклики чужої ворожої армії на нашу територію становили собою справедливість, добро і здавалися вірними. Вплив на політичну свідомість громадян через іноземні ЗМІ, які розписували зимові події в Україні у «власному баченні», призвів до того, що населення східних регіонів України зрозуміло тільки одне, що Київ – то є зло, а зло, як нас учили ще з дитинства, треба перемагати. І таких «переможців» вони побачили у чужій державі та її армії. Всі ці події призвели до значних політичних та правових змін у суспільстві, в тому числі й, безумовно, до змін у правовій та політичній культурі.

Звичними для нас сьогодні стали висловлювання типу «бандформування», «злочинне угруповання» і т.д., але ж не треба забувати, що можливими вони стали лише через певний стан моралі суспільства даних регіонів. Бійцями даних бандформувань стали люди, для яких порушення закону є не вчинком, а стилем життя – маргінально налаштовані групи, які взагалі мають власне, почасти діаметрально протилежне загальноприйнятому поняття моралі. За це їх високо цінять «поплічники» і «замовники». На цьому вони заробляють гроші, а тому, порушуючи закон, відчують себе «крутими», забезпеченими і впливовими. Ігноруючи владу, вони, у свою чергу, презирливо ставляться до тих, хто боїться перетнути уявну межу, окреслену суспільством. Таким чином, причина порушення закону в даному випадку значить відповідність вимогам даної соціальної групи, яка впливає на особу саме через норми моралі, а якщо ви дотримуетесь закону, тобто поведіть себе відповідно до моральних норм, прийнятих не даною групою, а усім суспільством, то з контексту цієї групи ви випадаете, що для такої особи може бути життєво важливим фактором, а для деякого просто питанням виживання.

Відповідно, ми знову приходимо до визначеного на початку морального методу «батога і пряника». Кожен любить пряник у вигляді заохочення, похвали й ніхто не бажає відвідати батога у вигляді покарання. І вже не так важливо йде це покарання від держави чи від кола твоїх друзів. Слушно з цього приводу зауважив Л. Фрідмен: «Групи, до яких ми належимо, є в деякому сенсі мініатюрні суспільства з крихітними «урядами» та «законами» в кожному з них. Якщо ми слідуємо нормам банди замість реального уряду, ми певним чином просто робимо вибір між конкуруючими законодавцями та політичними поглядами. Дуже часто більш страшним та загрозливим є той уряд, який сидить біля ваших дверей. Нарешті для більшості

людей набагато легше уникнути зустрічі з міліціонером, аніж переступити через несхвалення друзів, батьків або сусідів»⁴.

Таким чином, абсолютно виправданим видається твердження О. Калетник про те, що право впливає лише на вчинки людей, тоді як моралі підвладний і світ почуттів та думок⁵. Але, дане твердження є дещо однобоким, адже будь-якими діями людини керує її свідомість або підсвідомість, а це вже є царина моралі, адже за думки або відчуття в жодній державі світу відповідальності ні юридичної, чи політичної не існує. Відтак, можна стверджувати, що якщо людина сповідує мораль певної групи, наприклад, кримінального угруповання, то й її уявлення про «правильне» і «неправильне» буде вирізнятися від того загально прийнятого морального кодексу, який панує в суспільстві. Звідси й правова та політична культура даної особи будуть діаметрально вирізнятися від пануючої в суспільстві правової й політичної культури. Правова й політична культура такої особи буде визначатись як деформована, а значить для неї цілком прийнятним може бути вчинення злочину, оскільки для соціальної групи, в якій вона існує, дане діяння не є «неправильним або протиправним».

Для прикладу, деякі наші народні депутати, маючи мандат довіри громадян своєї держави, у скрутний для неї час не припиняють підтримувати агресивну політику Російської Федерації. Більше того, щодо деяких, за словами очільника СБУ, існують прямі докази їхньої злочинної діяльності проти держави Україна. Але, керуючись власними мотивами або мотивами групи, в якій вони повсякчас існують (наприклад, партії, фракції парламенту), вони вчиняють злочини проти держави, виправдовуючи їх за допомогою політичної гри, популістичних гасел, пропаганди, і врешті-решт, відвертої брехні. У цьому випадку виникає питання, хіба така особа може бути моральною, і думку, волевиявлення чи інтереси якої групи представляють суб'єкти політики?

У цьому контексті цілком очевидним є той факт, що мораль є ціннісно-смісловим ядром культури (як політичної, так і правової). Без неї культура просто позбавлена свого гуманістичного змісту. Іншими словами, мораль кожної окремої людини створює культуру усього суспільства⁶. І, оскільки вона уявляє собою частину соціальних норм суспільства можемо говорити про те, що, як правова, так і політична культура є певними виразниками пануючих правової та політичної систем. Більше того, даним системам характерна своя неповторність, індивідуальність. Адже, як вважають деякі українські вчені, зокрема, Н. Оніщенко, правова система України належить до самостійного типу правової культури⁷. Тобто правова і політична системи засновані на певних соціальних нормах і це є абсолютно правильним. Вони відображають принципи та ідеї, що відповідають уявленням про мораль якоїсь частини, але не обов'язково всього суспільства. Л. Фрідмен вважає, що мораль – це абстракція. Певною мірою з ним можна погодитись, адже конфлікти й дебати, які відбуваються з приводу моральності чи аморальності тих чи інших фактів, не вичерпні й безкінечні – про аборти, евтаназію, смертну кару, полігамію і т.д. Цей перелік достатньо великий, але питання не в тому, чи повинні право і політика, а відтак і політична та правова культура, підтримувати мораль. Питання в тому, чію мораль і як?

Саме це питання, на нашу думку, видається найбільш складним для усвідомлення. Де ті межі взаємодії моралі й правової та політичної культур? Як їх можна визначити і обґрунтувати? Як визначити той загальний обсяг взаємодії культури й моралі, який буде сприйнятий усіма членами суспільства без винятку?

На нашу думку, межа взаємодії моралі й політичної та правової культур, яка сприймається без винятку усіма членами суспільства може бути показана через усім відомі десять заповідей, в яких сконцентровано основний зміст понять добро, зло, справедливість, загальне мірило правильності того чи іншого вчинку людини. Звичайно, заповіді є нормами релігійного характеру, але ж моральні норми побудовані на їх основі, а тому несуть у собі їх смислове навантаження. Десять заповідей вміщені в нормах позитивного права, вони є актуальними також і для політиків, для політичної діяльності людини й суспільства, а тому їх можна визначити як загальнообов'язкове, визнане всіма без винятку членами суспільства мірило моральності. Все, що виходить за межі цих десяти основних понять, залежно від того, з яким знаком плюс чи мінус, є відхиленням, яке можна вважати трансформаційним або деформаційним процесом моралі, а відтак і свідомості громадян.

Якщо більш детально розглянути десять заповідей, то можна говорити про універсальний обсяг уявлень про добро, зло, справедливість і т.д., який формує свідомість людини, соціальної групи і усього суспільства. Усвідомлюючи дані норми, людина створює власну модель розвитку суспільства і всіх основних процесів у ньому. Після цього вона починає шукати однодумців, з якими формує певні групи. Таким чином, на шляху формування правової та політичної культур через призму моралі ми бачимо певний ланцюг: загальноприйнята моральна установка – свідомість особи – свідомість групи однодумців (певне соціальне угруповання) – свідомість соціуму. Все, що є за межами даного ланцюга, можна визначити як відхилення від умовної межі впливу моралі на формування правової та політичної свідомості, а отже і культури. Дані відхилення можна назвати імпульсами, які, за умови їх позитивності (наприклад, розвиток гуманізму в суспільстві, замовлення суспільства на справедливість і т.д.), є поштовхом для розвитку нового витка у формуванні правової та політичної культури. Наприклад, усвідомлення невідворотності покарання для будь-якої особи, незалежно від соціального статусу або займаної посади, чи владного щабля, призведе до того, що дана особа, перш ніж вчинити якусь дію, завжди буде думати про її наслідки не лише для себе, а й для суспільства в цілому або ж просто буде боятися покарання, яке її все одно наздожене. Якщо ж мова йде про людину, яка сприймає моральні норми лише з позиції «Що конкретно я з цього буду мати?» або з установкою «А що це мені дає?», то в такому випадку ми маємо справу з певною деформацією свідомості людини.

Наскільки вона глибока в даному контексті, настільки ми будемо мати деформовану правову й політичну культуру цієї людини. Наприклад, для неї може бути цілком прийнятним за певну посаду, преференції на роботі, грошову винагороду засудити невинну людину або, прикриваючись високим званням народного депутата, відверто брехати суспільству й власним виборцям, оскільки для такої особи брехня є благом, тобто добром, але лише персонально для неї. Зрозуміло, що коли така людина знаходить своїх однодумців (інтегруючись у певну соціальну групу), то, безумовно, ми вже маємо деформовану правову й політичну культуру певної групи. А якщо ще й ця група отримує якісь важелі влади, то вона за сприятливих обставин зможе змінити правову й політичну культуру всього суспільства. Саме за такої ситуації вплив моралі на правову й політичну культуру можливо й не буде яскраво промальовуватись, але це не означає, що цього впливу не існує взагалі.

Якщо продовжити дані роздуми, то можна говорити й про те, що така група, наділена владними повноваженнями, може за певних обставин змінити наявний політичний режим «під себе», що ми спостерігали за часів правління президента В. Януковича, при якому згорнулися фактично ті правові інститути, які характеризують демократичний режим. Такі, наприклад, як свобода слова. Була з боку правлячої верстви і абсолютна неповага до опозиції в політиці, а це впливало не тільки на формування й перебіг політичного процесу, а й на якість і прозорість законодавчого процесу. Варто згадати лише сумнозвісні «драконівські» закони від 16 січня.

Виходячи з вищесказаного, доходимо висновку, що межі впливу моралі на правову й політичну культуру соціуму можна визначити через існуючий політичний та правовий режим держави, адже при тоталітарному режимі про існування правової та політичної культури, на нашу думку, взагалі не можна говорити. У такому суспільстві правова й політична культура є слабкою, непевною, з одного боку, а з іншого – вона просто вміщує в собі «гасла вождя». Навпаки, при демократичному режимі рівень правової й політичної культури в суспільстві є достатньо високим, оскільки високим є й рівень сприйняття суспільством норм моралі. У такому суспільстві кожен його член добровільно бере на себе обов'язки і несе відповідальність за свої дії, керуючись не лише власним, а й суспільним інтересом.

Україна сьогодні перебуває в транзитному режимі. Можна скільки завгодно в Конституції закріплювати, що ми є демократичною державою, але це не означає, що вже сьогодні ми побудуємо демократію. Не дивлячись на всі правові й політичні перетворення, яких зазнають наразі наша держава і суспільство, до демократії нам ще треба пройти довгий шлях. Відповідно, й мораль у суспільстві носить відбиток цих перетворень, оскільки, впливаючи на правову й політичну культуру, вона сама знаходиться під їх постійним впливом.

¹ Сучасний тлумачний словник української мови: 65000 слів / За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Х.: ВД: «ШКОЛА», 2006. – 1008 с. – С. 490.

² Теория государства и права: Учебник для вузов / Под ред. проф. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: НОРМА, 2002. – 616 с. – С. 34.

³ Бабкіна О. В., Горбатенко В. П. Політологія. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр «Академія», 2008. – 568 с. – С. 186.

⁴ Фридман Л. Введение в американское право / Пер. с англ. Под ред. М. Калантаровой. – М.: Прогресс, 1992. – 286 с. – С. 115.

⁵ Калетник О. М. Теоретико-правовий аналіз відмінностей права і моралі // Часопис Київського університету права. – 2013/1. – С. 52–55. – С. 53.

⁶ Василевська Т. Е. Політична культура та етика влади // Електронний ресурс. – [Режим доступу]: academy.gov.ua

⁷ Оніщенко Н. М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи // Автореф. дис. ... д.ю.н. – К., 2002. – 18 с. – С. 6.

Резюме

Минькович-Слободяник О. В. Вплив моралі на формування правової та політичної культури.

У пропонованій статті зроблена спроба проаналізувати такі основні феномени нашого суспільства, як мораль та правова й політична культура. Обґрунтовано думку про те, що дані явища не існують поза суспільством, а діють як соціонормативні регулятори в ньому, тому дослідження процесів їх співвідношення та взаємовпливу становлять значний науковий інтерес.

Ключові слова: мораль, право, політика, правова культура, політична культура, суспільство, правовий режим, політичний режим.

Резюме

Минькович-Слободяник Е. В. Влияние морали на формирование правовой и политической культуры.

В предлагаемой статье предпринята попытка проанализировать особенности процесса формирования и развития правовой и политической культуры под влиянием морали. Обосновывается мысль о том, что указанные явления не существуют обособленно, а функционируют в качестве своеобразных соционормативных регуляторов общественных отношений, поэтому исследование соотношения между ними, а также качественных изменений их самих представляет значительный научный интерес.

Ключевые слова: мораль, право, политика, правовая культура, политическая культура, правовой режим, политический режим, общество.

Summary

Mynkovich-Slobodanyk O. The influence of morals on the formation of legal and political cultures.

Culture is formed along with the society, and is an index of all its transformational processes. It is not an amorphous phenomenon of the society, but it is not its monolith either. Culture is rather a complex system of society containing basic values, categories and norms built by any given society in the course of its development. As is known, culture functions through certain social institutes intrinsic for the given society at every stage of its development. There are plenty of such institutes, but, in our opinion, the most important are those of economics, law, religion and family. They all function differently, but certain morality is inherent to all of them.

Morals are an internal component of culture, its value and meaning core. If a culture has no morals, it has no humanistic content. Thus, the matter of interconnection among morals and legal and political cultures, as well as the matter of their interaction, are quite interesting yet understudied.

The present article attempted to analyze such major phenomena of our society as morals and legal and political cultures. These phenomena do not exist beyond society and act as socio-normative regulators in it, which is why studying their interconnection and interaction is of certain scientific interest. In particular, the process of their interconnection and interaction among each other is an understudied matter today.

Key words: morals, law, politics, legal culture, political culture, society, legal regime, political regime.

Отримано 20.06.2014

УДК 340 (091)+378 (091)

Л. В. МІХНЕВИЧ

Людмила Володимирівна Міхневич, кандидат юридичних наук, доцент, докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗДОБУТКИ ПРАВОЗНАВЦІВ ВОЛИНСЬКОГО (КРЕМЕНЕЦЬКОГО) ЛІЦЕЮ

Історія юридичної освіти України залишається доволі актуальною темою наукових досліджень. Неважко помітити, що більшість сучасних праць стосуються питань розвитку юридичних факультетів університетів, і лише окремі роботи присвячені спеціалізованим юридичним закладам. Зокрема, в ХІХ ст. на українських територіях Російської імперії підготовку правників здійснювали Рішельєвський ліцей в Одесі (1817–1864) та Юридичний ліцей князя Безбородька в Ніжині (1840–1875). Водночас важливу роль у поширенні правових знань відіграла й Волинська гімназія, з 1819 р. – Волинський (Кременецький) ліцей.

Хоча історія становлення та розвитку останнього закладу була предметом наукових досліджень (П. М. Батюшков, В. Я. Шульгін, М. Ф. Владимирський-Буданов, М. І. Теодорович, М. Ролле, М. П. Василенко, Д. Бовуа, М. Данилевич-Зелінська, С. Р. Чуйко, С. М. Коляденко, Н. А. Сейко та ін.), аналіз науково-педагогічної діяльності та наукового доробку викладачів-юристів ліцею майже не проводився.

Насамперед зазначимо, що за ініціативою та на кошти місцевого дворянства Волинська гімназія була відкрита у 1805 р. польським ученим Т. Чацьким (за активного сприяння відомого просвітителя того часу Г. Колонтая). Вона мала служити для всього південно-західного краю університетом, тож її навчальні програми за рівнем складності відповідали університетському курсу. Але за структурою гімназія відрізнялася від тодішніх вищих навчальних закладів імперії. Тут були поєднані три ступені освіти (початкова, середня та вища), а загальноосвітня підготовка – з професійною. Навчання в ній мало два рівні: нижчий – чотири однорічні класи та вищий – три дворічні курси. Тож повний курс навчання був розрахований на 10 років. Саме на вищих курсах вивчали фізико-математичні, природничі, історичні, словесні та правові науки, а для більш глибокої спеціалізації пропонували додаткові та довільні предмети. Окрім цього, при закладі діяли спеціальні фахові школи, що надавали професійну освіту випускникам нижчих класів, які не бажали продовжувати навчання на вищих курсах.

Головною метою діяльності гімназії була підготовка молоді для державної служби (випускники вищих курсів прирівнювалися в правах з випускниками університетів) і служби в рідному краї (випускники фахових шкіл). Тому програми вищих курсів за змістом були наближені до програм університетів. Зокрема правові дисципліни викладалися в обсязі, близькому до відповідних курсів «відділення наук моральних і політичних» Віленського університету. Так, на вищих курсах гімназії право було виведено в ранг основних дисциплін та зорієнтовано насамперед на засвоєння місцевих законів. Учні II курсу вчили природне право, політичне право та міжнародне право, а III – римське право та місцеві закони¹. Втім, знайомство з правом почалося ще в нижчих класах із курсу «моральних наук»: у 3 класі під «моральними науками» розумілися давня історія і науки моралі (кодекс честі), а в 4 – право природне й історія Греції².

Кожна навчальна дисципліна розпочиналася зі вступу, де пояснювалася правова термінологія. За західноєвропейською традицією в тогочасному Кременці домінуючим було природне право. Воно було поклика-